

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Pedagógiai és Pszichológiai Kar

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Kovács Zsuzsanna

A megküzdés szerepe a börtönadaptációban

Pszichológiai Doktori Iskola
A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Demetrovics Zsolt, egyetemi tanár,
az MTA doktora

Személyiség- és egészségpszichológia doktori program
Programvezető: Prof. Dr. Oláh Attila, egyetemi tanár

Témavezetők: Prof. Dr. Demetrovics Zsolt egyetemi tanár
Dr. Kun Bernadette, egyetemi adjunktus

A bíráló bizottság:

Elnök:	Prof. Dr. Oláh Attila, egyetemi tanár, ELTE PPK
Belső bíráló:	Dr. Hegedűs Judit, egyetemi docens, NKE
Külső bíráló:	Dr. Martos Tamás, habil. egyetemi docens, SZTE BTK
Titkár:	Dr. Magyaródi Tímea, egyetemi adjunktus, ELTE PPK
Tagok:	Dr. Örkényi Ágota, egyetemi adjunktus, ELTE PPK Dr. Sallay Viola, egyetemi adjunktus, SZTE BTK Dr. Deák Anita, egyetemi adjunktus, PTE BTK
Póttag:	Prof. Dr. Dúll Andrea, egyetemi tanár, ELTE PPK

Budapest, 2019.

Bevezetés

A börtönbe kerülés jelentős stresszt kiváltó életesemény (Edwards és Potter, 2004; Reitzel és Harju, 2000), akár az egyén jogerős szabadságvesztés-büntetésének letöltésére vonul be, akár büntetőeljárás kényszerintézkedés következtében kerül letartóztatásra (Btk., Be.). A börtönkörnyezethez való pszichológiai alkalmazkodást *börtönadaptációnak* nevezzük (Boros, Csetneky, 2002). A börtönadaptáció akkor tekinthető sikeresnek, ha a fogvatartott súlyosabb mentális problémák nélkül képes a börtönben elfogadott életvitelt kialakítani. Az alkalmazkodásban segítik vagy akadályozzák a börtön előtti életében is jelen lévő pszichés, demográfiai és kriminológiai jellemzői, valamint a börtönben megtapasztalt deprivációk (Boros, Csetneky, 2002).

A börtön környezetében átélt stressz feldolgozási folyamatát a lazarusi *coping elmélet* alapján közelítem meg. Eszerint a stresszes szituációban megjelenő érzelmi válasz és megküzdési viselkedés a kognitív kiértékelés eredménye. Megküzdésnek minősül minden olyan kognitív és viselkedéses erőfeszítés, amely a nehezített alkalmazkodási helyzet külső és belső hatásainak kezelésére irányul (Lazarus, Folkman, 1984; Oláh, 2005).

Célkitűzés és hipotézisek

Disszertációm célja megvizsgálni hazai fogvatartotti mintában a börtönbe kerüléskor lezajló pszichológiai folyamatokat, amelyek által a fogvatartottak beilleszkedése és hangulatának szabályozása megvalósul. Az egyéni pszichés erőforrások feltérképezésére helyeztem a hangsúlyt, a beilleszkedés szociális vonatkozásai vizsgálataimban nem kaptak szerepet. Fő célkitűzésem a pozitív pszichológia eredményeinek integrálása a fogvatartottakkal kapcsolatos ismeretekbe, továbbá a börtönadaptáció kutatási eredményeinek kiegészítése a személyes erőforrások hatásának vizsgálatával.

A börtönadaptáció három nagy területének átfogó vizsgálatát tűztem ki célul. Az első a fogvatartottak *stresszel való megküzdése*, illetve ehhez kapcsolódóan a *kontroll-érzet* tanulmányozása. A börtönbe kerülést követően a fogvatartottaknak ki kell alakítaniuk az őket érintő pszichés nyomás kezelésének képességét, ebben megküzdési stratégiáikra támaszkodhatnak (Lazarus, Folkman, 1984). A börtön erősen strukturált rendszerében a személyes kontroll érzése segíthet a fogvatartottaknak abban, hogy ne uralkodjon el rajtuk a kétségbeesés és a reményvesztettség (Pugh, 1993).

A második vizsgált terület a *bűnösség-probléma megoldása*, ez alatt a bűncselekményhez fűződő érzelmek és kogníciók viselkedésre gyakorolt hatását értem. A bűnösség problémát az emóciók felől közelítem meg, vizsgálódásomban Tangney (1990) öntudati érzelmek elméletére támaszkodom a bűncselekmény által kiváltott szégyen és büntudat felmérése kapcsán. Az elmélet hangsúlyozza, hogy a

szégyen érzelme negatív énképhez és a felelősség elhárításához kapcsolódik, míg a bűntudat a felelősség felvállalásán keresztül előremutató hatású és az okozott károk helyreállítására motivál.

A harmadik vizsgált kérdéskör a börtönbe kerülés *egzisztenciális határhelyzet* jellegét helyezi középpontba, feltételezve, hogy a fogvatartottak gondolataiban a börtönbe kerüléskor megjelennek az életük értelmére és létezésük alapkérdéseire irányuló kogníciók, amelyek akár korábbi életvitelük teljes átgondolására készítheti őket (Yalom, 2006; Frankl, 1997).

A kvantitatív vizsgálatokat két esetben nyitott végű kérdésekre adott válaszok tartalomelemzésével egészítettem ki. Két esetben longitudinális vizsgálatot valósítottam meg, a börtönadaptáció időbeli tényezőinek pontosabb mérése érdekében. A vizsgálati alanyok minden esetben felnőttkorú férfi fogvatartottak voltak.

A fogvatartottak stresszel való megküzdése és a börtönbeli észlelt kontroll

A fogvatartottakkal való munkám során gyakran alkalmazom a Megküzdési Mód Preferencia Kérdőívet (Oláh, 2005), amelynek megvizsgáltam statisztikai megbízhatóságát **(1)** és a hasonló tartalmú kérdőívekkel való együttjárását **(2)**. A coping a börtönben – a kinti élethez hasonlóan – adaptív folyamatnak tekinthető, amely hozzásegíti a fogvatartottakat az alkalmazkodáshoz, pszichés stabilitásuk megtartásához. Zamble és Porporino (1988) eredményei szerint a leggyakoribb stresszkezelő módszer a fogvatartottak körében a reaktív problémaorientált viselkedés, vagyis a problémával való azonnali foglalkozás a megoldás reményében, ami ugyanakkor nélkülözi a tervezést vagy a szervezetséget. Hasonló tendenciát vártam a hazai fogvatartotti mintában is **(3)**, vagyis hogy megküzdésükben preferálják a problémák azonnali leküzdésére irányuló aktív, cselekvéses stratégiákat, s gyakoriak a menekülésre vagy elkerülésre irányuló, maladaptívnek tekintett stratégiák is.

A fent említett szerzőpáros eredményei szerint az elsőbűntényesek megküzdési próbálkozásai sikeresebbnek bizonyultak (a börtönben és a szabad életben is), mint a többször büntetetteké. A büntetett személyek a börtönben rögzült coping repertoárral szabadulnak, ami a kinti életben útját állja sikeres alkalmazkodásuknak (Zamble, Porporino, 1988). Különbséget vártam az elsőbűntényes és visszaeső fogvatartottak megküzdése között **(4)**: a visszaesők maladaptívabb coping-mintázatára számítottam (vö. Griffith és mtsai, 1981). Különbséget vártam az erőszakos és nem erőszakos jellegű bűncselekmények elkövetőinek megküzdése között **(5)**: az erőszakos bűncselekmények elkövetői esetében az indulatok gyengébb kontrolljával jellemezhető megküzdési stratégiák preferenciáját feltételeztem.

A börtönben a fogvatartottak viselkedését számos külső tényező kontrollálja, ide tartoznak például a házirend szabályai, a személyes döntésektől és szükségletektől független napirend, valamint a felügyelői állománytól kapott utasítások

végrehajtása. A rendelkezésre álló lehetőségek közül azonban minden fogvatartott saját döntése szerint választhat, a szociális helyzeteket személyiségüknek megfelelő módon kezelhetik, környezetüket igényeik mentén alakíthatják. A börtönkörnyezethez való – pozitív vagy negatív – alkalmazkodásban feltételezésem szerint szerepet játszik a börtönre vonatkozó kontroll-érzet **(6)**. A belső kontrollosság összefüggését vártam a pozitív intézeti beilleszkedéssel, a külső kontrollosságát a negatív intézeti magaviselettel (Pugh, 1994; Groh, Goldenberg, 1976). Feltételezésem szerint a börtönspecifikus kontroll meghatározóbb szerepű a beilleszkedésben, mint az általános kontrollhely, vagyis az általános kontroll-érzeten túl a börtönspecifikus kontroll tényezőjének beemelése megnöveli a modell magyarázó erejét.

Alacsonyabb pszichés diszkomfort, vagyis kevesebb szubjektív fizikai tünet jelenlétét feltételeztem belső kontrollosság esetén **(7)** (MacKenzie és mtsai, 1987). Ez esetben is a börtönspecifikus kontroll erősebb befolyását feltételeztem az általános kontroll-érzethöz képest.

Az idői tényező kapcsán várható a bent töltött idő növekedésével a külső kontroll erősödő tendenciája **(8)**, illetve a büntetett előéletű fogvatartottak magasabb külső kontrollja az elsőbűntényesekhez képest **(9)** (Griffith és mtsai, 1981).

A külső kontroll magasabb szintje mellett erősebb általános diszkomfort-érzetet feltételeztem mind az első, mind a második adatfelvételi időpontban, illetve a bekerüléskor felmért külső kontroll együttjárását vártam a 4 hónappal későbbi tünetképzésben **(10)** (MacKenzie és mtsai, 1987; Pugh, 1993). Megvizsgáltam a bekerüléskor felmért megküzdési repertoár és kontroll-érzés szerepét a 4 hónappal későbbi beilleszkedésben **(11)** (Negy és mtsai, 1997; Ireland és mtsai, 2005; Van Harreveld és mtsai, 2007). Probléma-orientált megküzdési stratégiák és belső kontrollos beállítódás mellett a kezdeti fizikai tünetek alacsonyabb szintű jelenlétét és problémamentes intézeti beilleszkedést vártam. Az érzelem-orientált stratégiák és a külső kontrollosság feltételezésem szerint az első négy hónapban több distressz tünetet és gyenge beilleszkedést eredményeznek.

A bűnösség probléma megoldása

Az előzetes letartóztatottakra jellemző, hogy idejük egy részében bűncselekményük részleteit, a mellettük és ellenük szóló bizonyítékokat, lehetőségeiket gondolják át, a várható ítéletre vonatkozó esélyeiket latolgatják. A bűnösség-ártatlanság kérdésével is foglalkozniuk kell, mely nem csak büntető ügyükre, hanem énképükre, pszichés jellemzőikre is hatást gyakorol. Saját bűnösségükhöz (ártatlanságukhoz) három féle módon viszonyulhatnak: beismerhetik bűnösségüket, letagadhatják bűnösségüket, illetve semlegesíthetik bűnösségüket különböző önigazolási technikák által (Boros, Csetneky, 2002). Az önigazolási technikák által az elkövető erkölcsi értelemben felmenti magát a bűncselekmény miatt, bár jogi értelemben továbbra is bűnös marad. Így azonban énképe nem sérül, pszichés stabilitásának megtartását pedig a közösség is pozitív visszajelzéssel minősíti. A semlegesítés lényege Cechaviciute és Kenny (2007) szerint

abban keresendő, hogy bűncselekmény elkövetésekor konfliktus keletkezik az elkövető énképe és viselkedése között. Amennyiben sikerül csökkentenie a bűncselekmény súlyát vagy saját felelősségét, csökken ez a konfliktus is, és nem kell énképét módosítania az egyensúly fenntartása érdekében.

Wright és Gudjonsson (2007) arra a kérdésre keresték a választ, hogy a bűnelkövetők érznek-e büntudatot vagy szégyent bűncselekményükkel kapcsolatban. Általános és bűncselekmény-specifikus kérdőívet alkalmazva bizonyították, hogy megjelennek a morális ítéletre vonatkozó érzelmek a bűnelkövetők esetében is, melyeknek nagy szerepe lehet a beismerésben (felelősség vállalásában) és a pszichológiai kezelésben is.

Hazai fogvatartotti mintában azt vártam, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat az általános büntudathoz, a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen pedig az általános szégyenhez kapcsolódik erősen **(12)** (Wright, Gudjonsson, 2007). Az általános és bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen negatív kapcsolatát feltételeztem az önértékeléssel, pozitív kapcsolatát a depresszió kialakulásáért is felelős diszfunkcionális attitűdökkel. A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat esetében negatív összefüggést vártam a diszfunkcionális attitűdökkel **(13)** (Tangney és mtsai, 2011).

Elsőbüntényes fogvatartottak esetén a proszociális értékrend és a bűnelkövetés ellentétének disszonanciájából eredően erősebb bűnösség problémával számotam, vagyis elsőbüntényes fogvatartottaknál a fent megismert összefüggések erőteljesebb jelenlétét vártam **(14)** (Cechaviciute, Kenny, 2007). Az idői tényezőt beemelve, a bűnösség probléma megoldásával a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat csökkenését vártam a börtönben töltött idő előrehaladtával **(15)** (Boros, Csetneky, 2002).

A büntudatra és szégyenre való hajlam pozitív összefüggését vártam a morális attitűdökkel **(16)**, abból kiindulva, hogy a morális érzékenység a saját bűncselekmény megítélésére is kifejtheti hatását.

A bűncselekményhez fűződő érzelmek hatását a börtönbeli beilleszkedésre korábban nem vizsgálták (vö. Kovács és mtsai, 2019a). A bűncselekményre irányuló szégyenérzet pozitív kapcsolatát feltételeztem a rossz közérzetet jelző testi tünetek jelenlétével **(17)** (Tangney és mtsai, 2011). A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat pozitív összefüggését vártam a probléma-orientált megküzdési stratégiákkal (problémacentrikus reagálás, feszültség kontroll), a szégyen összefüggését pedig a maladaptív megküzdési módokkal (pl. önbüntetés, emóció kiürítés, figyelemelterelés) **(18)** (vö. Wright, Gudjonsson, 2007).

A börtönbe kerüléstől számított első 4 hónapban megfigyelhető beilleszkedés kapcsán feltételeztem a maladaptív megküzdési stratégiák (kiemelten az önbüntetés) és a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyenérzet kedvezőtlen hatását az intézeti beilleszkedésre, és a problémafókuszú megküzdés, támaszkeresés és belenyugvás kedvező hatását a börtönben mutatott viselkedésre **(19)** (Dhami és mtsai, 2007; Mohino, Kirchner és Forns, 2004).

A börtönbe kerülés, mint egzisztenciális határhelyzet

Elfogadva azt az előzetes feltevést, hogy a börtönbe kerülés negatív életeseményként, illetve egzisztenciális határhelyzetként van jelen a fogvatartottak életében, számítani lehet arra, hogy ez az élmény mozgósítja bennük az életükkel kapcsolatos szélesebb összefüggésekre való érzékenységet és az életükkel kapcsolatos reflexiók megfogalmazását (Frankl, 1997). Arra számítottam, hogy a visszaemlékező beszámolók tartalomelemzése során jól azonosítható tematikaként körvonalazódik a börtönbe kerülés, mint egzisztenciális határhelyzet **(20)** (Yalom, 2006).

Feltételeztem, hogy akik kevesebb, mint fél éve vannak börtönben, közelebb állnak a bekerülés okozta pszichés stresszhez, így esetükben nagyobb arányban várható a börtönnel kapcsolatos negatív események említése, illetve az erre adott reakcióként az egzisztenciális tartalmak felbukkanása. Akik régebb óta töltik büntetésüket, feltételezésem szerint túljutottak a kezdeti megrázkódtatáson, és inkább a börtön mindennapaival és börtönbeli helyzetükkel foglalkoznak **(21)** (Boros, Csetneky, 2002).

Módszer

A disszertációban **hat empirikus vizsgálat** eredményeit mutatom be, ebből öt vizsgálatot a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben folytattam le, egyet pedig az ország három börtönében. Az adatfelvétel a 2010. és 2013. közötti időszakban valósult meg. Az alapvető demográfiai és kriminális előtörténetre vonatkozó jellemzők minden vizsgálatban felmérésre kerültek, az alábbiakban a pszichológiai mérőeszközöket ismertetem.

Az **első vizsgálatban** 262 felnőttkorú férfi fogvatartott (átlagos életkor = 33,7 év, szórás = 10,30) pszichológiai befogadási teszteredményeit elemeztem. A vizsgálat fő tárgyát képező Megküzdési Mód Preferencia Kérdőíven (MMPK, Oláh, 2005) túl a pszichológiai tesztek között szerepelt egy 20 tételes Tünetlista az általános pszichológiai distressz felmérésére, a Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív (Wright, Gudjonsson, 2007), valamint a Harag és Düh Kifejezési Mód Skála (Oláh, 2005). A megküzdési kérdőív 8 alskálán méri a stresszel való megküzdési stílust: probléma centrikus megküzdés, támaszkeresés, feszültség kontroll, figyelem elterelés, emóciófókusz, emóció kiürítés, önbüntetés, belenyugvás. Az első vizsgálat a fentiekben bemutatott 1-5. hipotézist ellenőrizte.

A **második** keresztmetszeti kérdőíves **vizsgálatban** 413 felnőttkorú férfi fogvatartott vett részt a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetből (n=121), a Váci Fegyház és Börtönből (n=136) és az Állampisztai Országos Büntetés-végrehajtási Intézetből (n=156) (átlagos életkor=35,6 év, szórás=10,7). A Felnőtt Novicki-Strickland Belső-Külső Kontroll Skála (Adult Novicki-Strickland Internal-External Control Scale, ANS-IE, Robinson, Shaver és Wrightsman, 1991) szolgált az általános kontrollhely felmérésére, a Börtön Kontrollhely Skála (Prison

Locus of Control Scale, Pugh, 1994) pedig a börtönspecifikus kontrollhely mérésére. A viselkedéses beilleszkedés felmérését valósították meg a saját kialakítású Pozitív Beilleszkedés Skálája és a Negatív Beilleszkedés Skálája; a stresszel összefüggő fizikai tüneteket egy 8 tételes tünetskála mérte (Szondy és mtsai, 2005). A második vizsgálathoz tartozik a 6-7. hipotézis.

A **harmadik vizsgálat** longitudinális elrendezésű, 74 felnőttkorú férfi fogvatartott (átlagos életkor = 33 év, szórás = 9,2) adatait tartalmazta bekerülésükkor és 4 hónappal később. A befogadáskor kitöltötték a Megküzdési Mód Preferencia Kérdőívet, a Börtön Kontrollhely Skálát és a 20 tételes Tünetlistát. 4 hónappal később kitöltötték a saját kialakítású Börtönbeli Észlelt Kontroll Kérdőívet, a Kontroll Területek (Spheres of Control Scale, SOC, Paulhus, 1983) általános kontrollhely kérdőívet, a Börtön Kontrollhely Skálát, a 20 tételes Tünetlistát, illetve a Pozitív és Negatív Beilleszkedés Skáláit. A 8-11. hipotézis vizsgálata valósult meg ebben a kutatásban.

A **negyedik vizsgálatban** 76 fő felnőttkorú férfi fogvatartott (átlagos életkor = 33 év) vett részt a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetből, akik előzetes vagy jogerős büntetésüket töltötték a börtönben. A kérdőíves keresztmetszeti vizsgálat részét képezte egy az ELTE PPK-n Dr. Rózsa Sándor által vezetett kutatásnak, amely a morális beállítódás és az undor érzelmének kapcsolatát vizsgálta több populáció adatain. A fogvatartottak kitöltötték az Öntudati Érzelmek Tesztjét (Test of Self-Conscious Affect, TOSCA-3, Tangney és mtsai, 2011), a Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőívet, a Diszfunkcionális Attitűdök Skálát (Dysfunctional Attitude Scale, DAS, Beevers és mtsai, 2007, magyar verzió: Perczel Forintos és mtsai, 2005), a Rosenberg Önértékelés Skálát (Rosenberg Self-esteem Scale, SES, Rosenberg, 1965, magyar verzió: Aszmann, 2003), valamint a Morális Alapok és Szentségek Kérdőívet (Moral Foundations Sacredness Scale, MFSS, Graham, Haidt és Nosek, 2009). A negyedik vizsgálatban valósult meg a 12-16. hipotézis tesztelése.

Az **ötödik vizsgálat** longitudinális jellegű, a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetbe 2011-ben és 2012-ben befogadott fogvatartottak beilleszkedését elemzi. Az 567 bevont egyén közül 316 fő (55,7%) vett részt az utánkövetésben is (átlagos életkoruk 33,7 év). Bekerülésükkor kitöltötték a Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőívet, a Megküzdési Mód Preferencia Kérdőívet és a 20 tételes Tünetskálát. A bekerülést követő negyedik hónapban a beilleszkedésre vonatkozó adatok az intézeti nyilvántartásból származnak: fegyelmi eljárások száma, jutalmak száma, kapcsolattartók és látogatók száma. Ehhez a vizsgálathoz tartozott a 17-19. hipotézis.

A **hatodik vizsgálat** kvalitatív jellegű, keresztmetszeti adatfelvétellel valósult meg. Egy retrospektív vizsgálat keretében a résztvevő fogvatartottak saját szavaikkal írásban fogalmazták meg, hogy utólag visszatekintve milyennek érezték a börtönbe kerülés kezdeti időszakát. 100 darab kérdőív került kiosztásra a felnőttkorú férfi fogvatartottak körében a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, 68 fő töltötte ki a kérdőívet, közülük 54-en adtak választ a nyitott kérdésre is (átlagos életkoruk 33,5 év). A 20-21. hipotézis ellenőrzése valósult meg ebben a vizsgálatban.

Eredmények

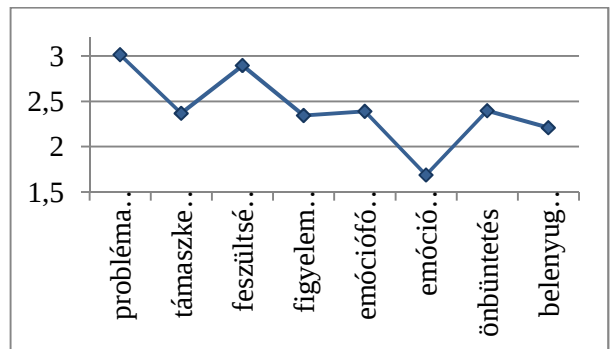
Az eredményeket a hipotézisek korábban megismert sorrendjében ismertetem.

(1) A Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív statisztikai megbízhatósága

A Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív megbízhatósága elfogadható, bár három alskála enyhén alatta maradt az általánosan elfogadott 0,7 Cronbach- α szintnek (ld. 1. táblázat és 1. ábra).

1. táblázat és 1. ábra. MMPK skálák átlagai, szórásai és reliabilitási adatai.

Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív	Átlag	Szórás	Cronbach- α
Problémacentrikus	3,01	0,618	0,824
Támaszkeresés	2,36	0,647	0,834
Feszültség kontroll	2,89	0,544	0,726
Figyelem elterelés	2,34	0,547	0,789
Emóciófókusz	2,38	0,485	0,685
Emóció kiürítés	1,68	0,462	0,684
Önbüntetés	2,39	0,635	0,689
Belenyugvás	2,20	0,768	0,771

(2) A Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív skáláinak együttjárása a hasonló tartalmú skálákkal

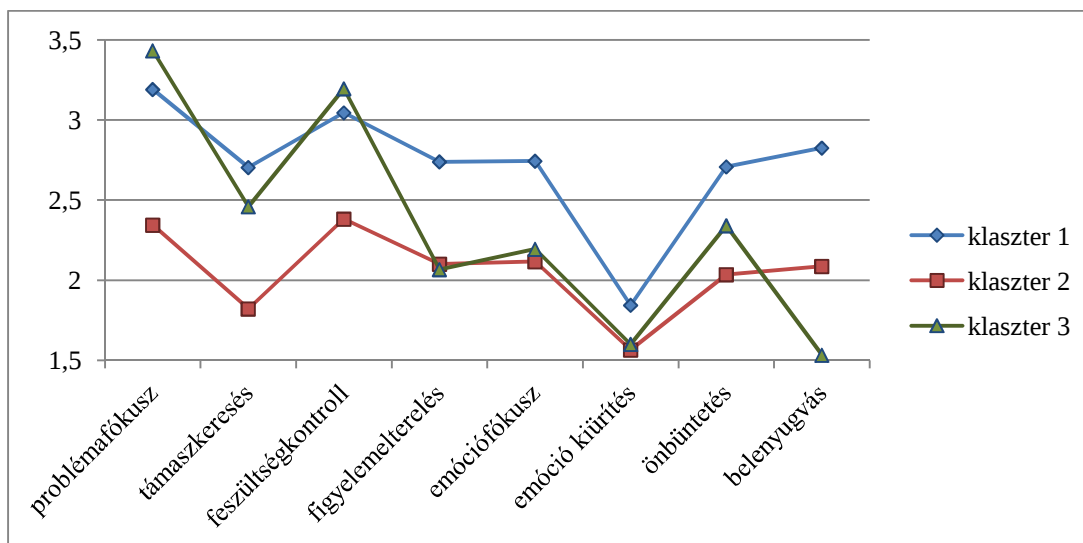
A megküzdési skálák közül az emóció kiürítés pozitívan korrelált a Harag és Düh Kifejezési Skála Anger-out ($r=0,602$, $p<0,001$) és Anger-expression ($r=0,368$, $p=0,008$) alskáláival. Az önbüntetés megküzdési módja pozitívan korrelált a bűncselekménnyel kapcsolatos bűntudattal ($r=0,362$, $p<0,001$) és szégyennel ($r=0,409$, $p<0,001$) is.

(3) A fogvatartottak megküzdési preferenciái

A Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív skálái közül a problémacentrikus reagálás és a feszültségkontroll skálákon jelentkeztek a legmagasabb pontszámok, vagyis ez az a két megküzdési mód, amelyet a leggyakrabban alkalmaznak problémahelyzetben. A problémafókusz preferencia illeszkedik a szakirodalom korábbi megfigyeléseihez (pl. Zamble és Porporino, 1990), mely szerint a fogvatartottak a stresszkeltő szituációkra azonnali aktív megoldást keresnek, céljuk a feszültség forrásának kiiktatása, még akkor is, amikor esetleg a helyzetre nincs kellő rálátásuk, s cselekedeteiket kevésbé tervezik meg, gyakoriak az elsietett próbálkozások (Boros, Csetneky, 2002).

K-means (K-közép) klaszterelemzéssel 3 jól elkülönülő klasztert azonosítottam, melyet a 2. ábra mutat be. Az egyszempontos variancia-analízis a támaszkeresés és az önbüntetés kivételével minden megküzdési stratégia kapcsán statisztikailag szignifikáns eltérést mutatott ki a csoportok között.

2. ábra. Az MMPK 3 klaszteres változata

Az 1. klasztert *Menekülő megküzdők* csoportjának neveztem el, mivel minden érzelem-orientált megküzdési stratégiában, valamint a támaszkeresésben is lényegesen magasabb pontszámokat mutattak, mint a többi csoport. A probléma-orientáció is magas volt esetükben, vagyis problémahelyzetben szinte bármilyen megoldásra nyitottak, csak mihamarabb véget vethessenek a feszültséget okozó helyzetnek. Mivel a belenyugvás is erősen jellemezte ezt a csoportot, feltételezhető, hogy a frusztrációt hosszú távon nehezen viselik, ezért ha a helyzetre adott első néhány próbálkozásuk nem jár sikerrel, feladják a küzdelmet.

A 2. klaszter a *Kiforratlan megküzdők* csoportját alkotja, az elnevezésben szerepet játszott a megküzdési mintázat mellett a csoport szignifikánsan fiatalabb életkora és alacsonyabb iskolázottsága. Alapvetően az különböztette meg őket a másik két klaszterbe tartozó fogvatartottaktól, hogy a probléma-orientált megküzdési stratégiákban elmaradt az átlaguk. Megküzdésükben úgy tűnik, hogy esetleges, próba-szerencse alapon próbálnak megoldásokat találni, ezáltal számos kudarc éri őket, ami visszaveti bátorságukat a kitartásban.

A 3. klasztert *Megoldásorientált megküzdők* csoportjának neveztem el, mivel esetükben a problémacentrikus stratégiák kiemelkedően domináltak, s a belenyugvás a legalacsonyabb, tehát céljuk a helyzet mindent kielégítő megoldása, amelyben nem kedvelik a kompromisszumokat vagy a próbálkozás feladását.

(4) Elsőbüntényesek és visszaesők közti különbségek a megküzdésben

A visszaeső fogvatartottak hajlamosabbak voltak a belenyugvásra ($t=-2,390$, $p=0,018$) és az emóció kiürítésre ($t=-2,261$, $p=0,025$), mint az elsőbüntényesek. Minél több időt töltött valaki élete során börtönben, annál kevésbé jellemezte a támaszkeresés ($r=-0,162$, $p=0,013$) és annál erősebb volt nála az emóció kiürítés ($r=0,163$, $p=0,013$).

Érdekes összefüggést tárt fel a családtagok büntetett előéletének vizsgálata: azok a fogvatartottak, akiknek a családjában nem volt büntetett előéletű személy, magasabb pontszámot értek el az önbüntetésben ($t=1,939$, $p=0,054$), a bűncselekményükkel kapcsolatos bűntudatban ($t=0,399$, $p=0,018$) és székelyben ($t=2,210$, $p=0,029$) is.

Ez alapján elmondható, hogy nem az elsőbűntényesek megküzdése „jobb”, hanem a visszaesők mutattak deficitet.

(5) Erőszakos és nem erőszakos elkövetők közti különbségek a megküzdésben

Az erőszakos jellegű bűncselekmények elkövetői alacsonyabb pontszámot értek el a problémafókuszban ($t=1,994$, $p=0,047$). Bár nem teljesen a hipotézisnek megfelelő eredmény ez, hiszen nem jelentkezett az indulat-kontroll gyengesége az erőszakos elkövetőknél, mégis az ő deficitjüket mutatja a racionális stresszkezelésben, ezért a hipotézis állításának irányába mutat.

(6) Az általános és a börtönspecifikus kontroll-érzet hatása a pozitív és negatív intézeti beilleszkedésre

Lépésenkénti logisztikus regresszioelemzést végeztem annak meghatározására, hogy mely változók játszottak szerepet a beilleszkedés egyes faktorainak alakításában. Az elemzés függő változóit tehát az egyes faktorok képezték (négy külön elemzésben), a független változók első blokkjába a demográfiai és kriminális előtörténet változók kerültek, második blokkját a börtönspecifikus külső kontroll változója alkotta.

A sportolási és kulturális tevékenységek igénybevétele kapcsán négy változó bizonyult meghatározónak: a fogvatartás típusa, az iskolázottság, az életkor és a börtönspecifikus kontroll (ld. 2. táblázat). A modell a variancia 15,3%-át magyarázta. Az előzetes fogvatartás, a fiatalabb életkor, a magasabb iskolázottság, valamint a börtönbeli belső kontrollosság kedvezett a sportolási és kulturális tevékenységek igénybe vételének.

2. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Függő változó: sport és kultúra ($n=390$)

	β	t	p
Fogvatartás típusa	-0,220	-4,555	0,000
Iskolázottság	0,157	3,091	0,002
Életkor	-0,126	-2,584	0,010
Börtönspecifikus külső kontroll	-0,219	-4,587	0,000

A szabályszegések varianciájának 29,4%-át magyarázó modellben négy tényező volt meghatározó szerepű (ld. 3. táblázat). A börtönben eltöltött aktuális és összes idő is elősegítette a szabályok figyelmen kívül hagyását. Továbbá a fiatalabb életkor és a külső kontrollosság valószínűsítették a rossz intézeti magaviseletet.

3. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Függő változó: szabályszegések ($n=388$)

	β	t	p
--	---------	---	---

Aktuális bent töltött idő	0,326	7,318	0,000
Életkor	-0,256	-5,644	0,000
Összes börtönben töltött idő	0,176	3,732	0,000
Börtönspecifikus külső kontroll	0,241	5,529	0,000

Végül a maladaptív feszültségcsökkentést a börtönben aktuálisan és összesen eltöltött idő, az iskolázottság és a börtönbeli kontroll határozta meg, a modell a variancia 20,1%-át magyarázta (ld. 4. táblázat). A börtönben töltött idővel nőtt az ilyen jellegű feszültségevezetés tendenciája, míg az iskolázottság és a belső kontrollosság védőfaktornak bizonyultak.

4. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Függő változó: maladaptív feszültségcsökkentés (n=388)

	β	t	p
Aktuális bent töltött idő	0,174	3,688	0,000
Iskolázottság	-0,175	-3,760	0,000
Összes börtönben töltött idő	0,126	2,632	0,009
Börtönbeli külső kontroll	0,275	5,861	0,000

(7) A börtönspecifikus külső-belső kontrollosság és a szubjektív fizikai panaszok összefüggése

Az egészségügyi panaszok kapcsán a regresszió-elemzésben az iskolázottság, az összes börtönben töltött idő és a börtönspecifikus külső kontroll bizonyultak meghatározó tényezőnek, a modell a variancia 17,1%-át magyarázta (ld. 5. táblázat).

5. táblázat. Logisztikus regresszió elemzés. Függő változó: fizikai tünetek összpontszáma (n=390)

	β	t	p
Iskolázottság	-0,175	-3,718	0,000
Összes börtönévek	0,111	2,365	0,019
Börtönspecifikus külső kontroll	0,311	6,557	0,000

(8) A börtönben töltött idő hatása a börtönspecifikus külső kontrollra

A börtönbeli külső kontrollban a két adatfelvételi időpont között 2 pontos emelkedés történt, amely statisztikailag szignifikáns különbség ($t=-4,528$, $p<0,001$).

(9) Elsőbüntényesek és visszaesők közti különbség a börtönspecifikus külső kontrollban

Az elsőbüntényesek és visszaesők kontroll és megküzdés tekintetében nem különböztek. A börtönbeli külső kontroll nem hangsúlyosabb a visszaesőknél. Az általános kontrollhely-kérdőív három skáláján sem mutatkozott különbség visszaesők és elsőbüntényesek között.

(10) A külső kontrollosság hatása és a testi tünetekre

Mind az első ($r=0,278$, $p=0,018$), mind a második adatfelvételi időpontban ($r=0,240$, $p=0,058$) a börtönbeli külső kontroll pozitívan korrelált a tünetpontszámmal. T1 külső kontroll korrelációja csupán tendencia-szintű T2 tünetpontszámmal, és T1 tünetpontszám nem korrelált T2 külső kontrollal. A tünetpontszám nem függött össze a kontroll többi mutatójával.

(11) A bekerüléskor felmért megküzdési repertoár és kontroll-érzet hatása a négy hónappal későbbi beilleszkedésre és fizikai tünetekre

Lineáris lépésenkénti regresszió elemzést végeztem annak kimutatására, hogy a második adatfelvételi időpontban mutatott distressz szintet és az intézeti beilleszkedést mely tényezők határozzák meg. Az első elemzés függő változója a T2 tünetpontszám volt, a független változók első blokkját a demográfiai változók, második blokkját a megküzdési, kontroll és beilleszkedési változók képezték. Négy tényező bizonyult meghatározónak az egészségügyi panaszok tekintetében: az önbüntetés és belenyugvás megküzdési stratégiája, T2 börtönbeli külső kontroll és a kontroll megtartására tett aktív próbálkozások száma (6. táblázat). A modell a variancia 44,6%-át magyarázta. A kezdeti önbüntetésre való hajlam és a külső kontrollosság erősítette a distressz tüneteket 4 hónappal később, míg a kezdeti belenyugvás és a kontrollra irányuló aktív próbálkozás kevesebb tünetképzéssel járt.

6. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: T2 tünetpontszám ($n=74$)

	β	t	p
MMPK önbüntetés	0,463	4,400	0,000
T2 börtönbeli külső kontroll	0,411	3,646	0,001
MMPK belenyugvás	-0,322	-2,818	0,007
Aktív próbálkozások száma	-0,240	-2,192	0,033

A második időpontban mutatott pozitív intézeti beilleszkedés kapcsán szintén lineáris lépésenkénti regresszió elemzést végeztem. A független változók első blokkját a demográfiai változók, második blokkját a megküzdési és kontrollváltozók képezték. Az aktív próbálkozások száma, a támaszkeresés és a szociopolitikai kontroll bizonyultak magyarázó erejűnek, továbbá a kapcsolattartók száma szerepel a modellben, amely a többi változó bevonása után elvesztette szignifikáns értékét. Az ezt a négy tényezőt tartalmazó modell (7. táblázat) a variancia 47,3%-át magyarázta.

A kontroll kézben tartására irányuló aktív próbálkozások, a támaszkeresés és a több kapcsolattartó a beilleszkedés pozitív formáinak előnyben részesítése irányába mutattak. A szociopolitikai kontroll magasabb szintje a pozitív beilleszkedés alacsonyabb szintjével állt összefüggésben. A problémamentes beilleszkedés szociális vonatkozásaira irányítja a figyelmet a kapcsolattartók és a támaszkeresés megjelenése a modellben. A kontroll aktív vonatkozása kap jelentős szerepet a pozitív magaviseletben. A szociopolitikai kontroll a Paulhus-féle kérdőív gyenge megbízhatósága és a fordított összefüggés miatt nehezen értelmezhető.

7. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: T2 pozitív intézeti beilleszkedés ($n=74$)

	β	t	p
Kapcsolattartók száma	0,184	1,606	0,114
Aktív próbálkozások száma	0,408	3,653	0,001
MMPK támaszkeresés	0,351	3,438	0,001
Szociopolitikai kontroll	-0,222	-2,131	0,038

Bár a Negatív Beilleszkedés Skálája megbízhatósága igen gyenge (Cronbach- $\alpha=0,344$), a negatív intézeti beilleszkedés meghatározó tényezőit is megvizsgáltam lineáris regresszió elemzéssel. Első lépésben kontrolláltam a fegyelmi eljárások számát, mivel ez is mutatója a rossz magaviseletnek, a többi változót *stepwise* módszerrel léptettem be az elemzésbe. A modell a variancia 37%-át magyarázta. Három változó bizonyult statisztikailag szignifikánsnak: a bekerülés előtti droghasználat, a saját maguk által említett kontroll próbálkozások észlelt hatékonysága és az emóció kiürítés megküzdési módja (8. táblázat). A kinti életben jellemző droghasználat és az emóció kiürítés megküzdési módja a viselkedési problémák magasabb számát vonta maga után. A kontroll területén észlelt hatékonyság kevesebb beilleszkedési problémával járt.

8. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: T2 negatív intézeti beilleszkedés (n=74)

	β	t	p
Fegyelmi száma	0,258	2,211	0,032
Droghasználat bekerülés előtt	0,346	3,082	0,003
Észlelt hatékonyság	-0,310	-2,741	0,008
MMPK emóció kiürítés	0,250	2,204	0,032

(12) A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat kapcsolata az általános szégyen és büntudattal

A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat az általános büntudattal pozitívan korrelált ($r=0,311$, $p=0,006$), a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen pozitívan korrelált az általános szégyennel ($r=0,386$, $p=0,001$). A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat a szégyen kiparciálását követően nem korrelált szignifikánsan az általános büntudatra való hajlammal ($r=0,164$, $p=0,159$). A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen a büntudat kiparciálását követően korrelált az általános szégyennel ($r=0,343$, $p=0,003$).

(13) A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat kapcsolata a diszfunkcionális attitűdökkel és az önértékeléssel

A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen sem a diszfunkcionális attitűdökhöz ($r_{\text{büntudat parciális}}=0,183$, $p=0,116$, $r_{\text{szégyen parciális}}=0,107$, $p=0,360$), sem az önértékeléshez ($r_{\text{büntudat parciális}}=-0,77$, $p=0,510$, $r_{\text{szégyen parciális}}=0,116$, $p=0,324$) nem kapcsolódtak. Az általános büntudat a szégyen kiparciálása után pozitívan korrelált a diszfunkcionális attitűdökkel ($r=0,288$, $p=0,012$), az önértékeléssel nem állt kapcsolatban ($r=-0,037$, $p=0,751$). Az általános szégyen parciális korrelációja nem volt szignifikáns a diszfunkcionális attitűdökkel és az önértékeléssel ($r=0,045$, $p=0,704$ és $r=-0,093$, $p=0,428$).

Ugyanakkor az önértékelés esetében mind az általános büntudatra, mind az általános szégyenre való hajlam négyzetes („U” alakú) összefüggést mutatott: a büntudat ($F=3,924$, $p=0,024$, $R^2=0,097$) és szégyen ($F=5,063$, $p=0,009$, $R^2=0,122$) alacsony, illetve magas értékei mellett magas önértékeléssel, közepes értékük esetén alacsonyabb önértékeléssel lehetett számolni. A skálák alsó tartományaiban tehát elmondható, hogy a szégyen és büntudat növekedésével egyre romlott az önértékelés, egy ponton túl azonban ez a hatás ellentétébe fordult.

(14) Elsőbűntényesek és visszaesők közötti különbség a bűncselekményhez fűződő érzelmekben

Az elsőbűntényesek ($n=40$) és visszaesők ($n=36$) fogvatartottak között – kétmintás t-próbával vizsgálva – nem mutatkozott különbség bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat ($t=-0,621$, $p=0,536$) és szégyen ($t=-0,519$, $p=0,605$) értékeikben, általános büntudat ($t=1,234$, $p=0,221$) és szégyen ($t=0,862$, $p=0,391$) pontszámaikban, önértékelésükben ($t=-0,759$, $p=0,450$) és diszfunkcionális attitűdjeik ($t=0,927$, $p=0,357$) szintjében.

Elsőbűntényesek esetében a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és az általános büntudat is pozitív korrelációt mutatott a diszfunkcionális attitűdökkel (parciális korrelációk, $r=0,368$, $p=0,021$ és $r=0,335$, $p=0,037$). Ezzel szemben a visszaesők esetében a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen emelkedése vont maga után a diszfunkcionális attitűdök emelkedését (parciális korreláció, $r=0,374$, $p=0,029$).

Az elsőbűntényesek a börtönben töltött hónapok számával egyre emelkedő önértékelést mutattak ($r=0,304$, $p=0,056$), illetve bentlétük során csökkent általános szégyenérzetük (parciális korreláció, $r=-0,386$, $p=0,021$). A visszaesők esetében ezzel szemben a bent töltött idő során általános büntudatuk csökkenésével lehetett számolni (parciális korreláció, $r=-0,346$, $p=0,042$). A visszaesőknél megfigyelhető volt, hogy az összes börtönben töltött idővel csökkent általános büntudatuk (parciális korreláció, $r=-0,349$, $p=0,040$).

(15) A bűncselekményhez fűződő érzelmek csökkenése a börtönben töltött idő előrehaladtával

Az aktuálisan börtönben eltöltött idő nem korrelált szignifikánsan a bűncselekményhez kapcsolódó érzelmekkel ($r_{\text{büntudat}}^{\text{parciális}}=-0,039$, $p=0,742$, $r_{\text{szégyen}}^{\text{parciális}}=-0,107$, $p=0,362$). A börtönben töltött idő hatásának további vizsgálatára t-próbákkal mértem fel a mintát, Brown és Ireland (2006) vizsgálati módszerét alkalmazva a keresztmetszeti adatok kvázi-longitudinálissá alakítására. A változóban elsőként 20 hónap elteltével mutatkozott különbség: 1 év 8 hónap börtönélet után szignifikánsan alacsonyabb volt a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen ($t=2,550$, $p=0,014$), 2 év eltelte után pedig a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat is alacsonyabb lett ($t=2,555$, $p=0,019$). Az önértékelés javulása másfél évnél volt megfigyelhető ($t=2,048$, $p=0,038$).

(16) A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat összefüggése a morális attitűdökkel

Parciális korrelációk kiszámításával sem a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat, sem az általános szégyen és büntudat nem korrelált egyik morális attitűd-tényezővel sem.

(17) A bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen összefüggése a testi tünetekkel

Az általános közérzetet jelző tünetlistán elért érték pozitívan korrelált a szégyenérzettel, a büntudattal való korreláció nem volt szignifikáns (9. táblázat).

(18) A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat és szégyen összefüggése a megküzdési stratégiákkal

A büntudat és a szégyen több ponton kapcsolódott a stresszkezelési stratégiákhoz (9. táblázat). A bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat legerősebben az önbüntetéssel és az indulatok kontrollálásával korrelált, a szégyen az önbüntetéssel és a figyelem eltereléssel. Az érzelemfókusz és a támaszkeresés kapcsán a közös variancia hatását látjuk, nem vált szét a két morális érzelem hatása. A figyelemelterelés és a belenyugvás megküzdési stratégiája, valamint a distressz tünetek a szégyenérzettel mutattak pozitív összefüggést. Az önbüntetés mindkét érzelemmel egyformán pozitív lineáris kapcsolatban állt. Az emóció kiürítés kapcsán a közös variancia kiparciálását követően ellenirányú összefüggés volt megfigyelhető: az indulatok szabadon engedésére irányuló megküzdés a szégyenérzethez pozitívan, a büntudathoz negatívan kapcsolódott.

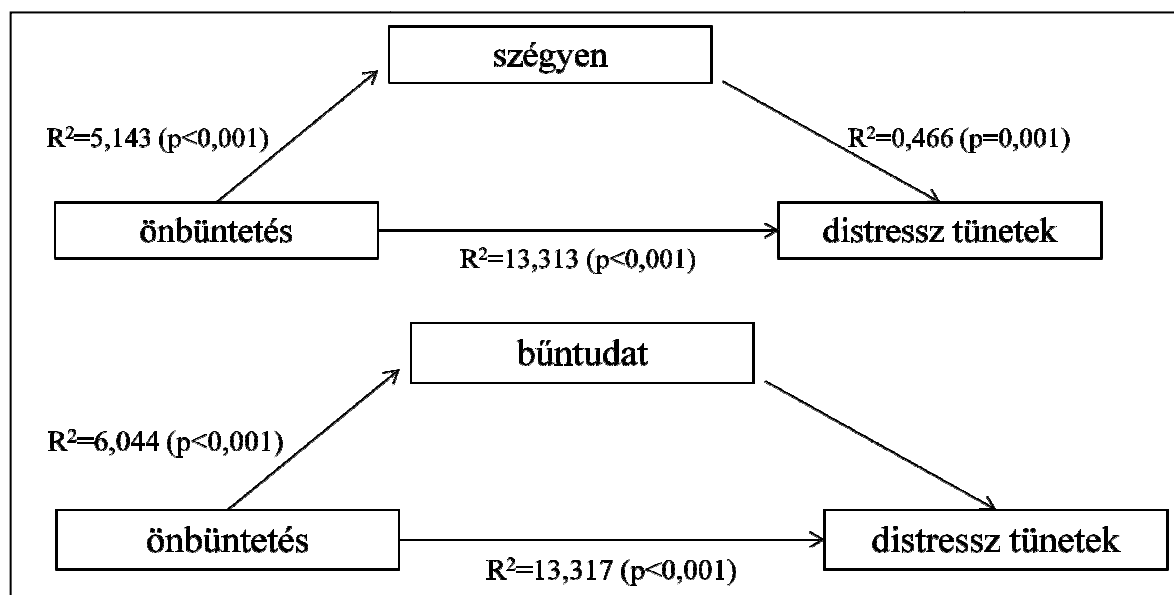
9. táblázat. A Bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen és büntudat teljes és parciális korrelációi a megküzdési skálákkal, zárójelben a szignifikancia-értékek

MMPK	Bűncselekménnyel Kapcsolatos Szégyen és Büntudat Kérdőív			
	Büntudat		Szégyen	
	Pearson korreláció	parciális (szégyen nélkül)	Pearson korreláció	parciális (büntudat nélkül)
Problémafókusz	0,085 (0,200)	0,090 (0,176)	0,049 (0,457)	-0,020 (0,770)
Támaszkeresés	0,109 (0,099)	0,014 (0,835)	0,143 (0,029)	0,093 (0,162)
Feszültség kontroll	-0,049 (0,459)	-0,073 (0,271)	0,011 (0,862)	0,065 (0,331)
Figyelemelterelés	0,135 (0,041)	-0,004 (0,953)	0,207 (0,002)	0,152 (0,022)
Érzelemfókusz	0,113 (0,085)	0,024 (0,718)	0,142 (0,031)	0,084 (0,207)
Emóció kiürítés	-0,128 (0,053)	-0,173 (0,009)	-0,004 (0,946)	0,115 (0,084)
Önbüntetés	0,383 ($<0,001$)	0,176 (0,008)	0,387 ($<0,001$)	0,176 (0,008)
Belenyugvás	0,079 (0,230)	-0,036 (0,589)	0,154 (0,019)	0,131 (0,049)

Distressz tünetek	0,230 (<0,001)	-0,012 (0,860)	0,323 (<0,001)	0,250 (<0,001)
-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------

Annak vizsgálatára, hogy a maladaptív megküzdés és a rossz közérzet közti kapcsolatot a morális érzelmek közvetítették-e, mediációs elemzést végeztem regressziós módszerrel Baron és Kenny (1986) elvei alapján¹ (3. ábra). Az elvégzett számítások a részleges mediációs hatást támasztották alá. Az önbüntetés erős pozitív korrelációt mutatott a distressz hajlammal ($r=0,408$, $p<0,001$), míg a belenyugvás nem korrelált szignifikánsan vele. Az önbüntetés és a rossz közérzet kapcsolatának 17,99%-át a bűncselekménnyel kapcsolatos szégyen (Sobel=4,301, $p<0,001$), 6,88%-át a bűncselekménnyel kapcsolatos büntudat közvetítette (Sobel=2,768, $p=0,005$). A tüneteket a szégyenérzet erősebben közvetítette, míg a büntudat mediáló hatása valamivel gyengébb, továbbá a direkt hatás is jelentkezett.

3. ábra. A mediációs elemzés eredménye

(19) A bekerüléskor felmért megküzdési stratégiák és a bűncselekményhez kapcsolódó érzelmek hatása a 4 hónappal későbbi börtönbeli beilleszkedésre

Lépésenkénti regresszió-elemzéssel vizsgáltam a beilleszkedést mutató négy változót. A varianciának mindössze 7,5%-át magyarázta az a modell, melyben a fegyelmi eljárásokat magyarázta az első bekerüléskor jellemző életkor ($\beta=-0,194$, $t=-2,708$, $p=0,007$), valamint a büntetett előéletű családtag jelenléte ($\beta=0,142$, $t=1,975$, $p=0,050$). Minél fiatalabb volt a fogvatartott első börtönbe kerülésekor, illetve ha családtagjai között volt büntetett személy, nagyobb valószínűséggel indult ellene fegyelmi felelősségre vonás.

¹ Mediációról beszélhetünk abban az esetben, ha a független változó magyarázza a függő változót, a mediáló tényező korrelál a független és függő változóval is, és a mediáló változó beléptetésével független és függő változó korrelációja gyengül vagy statisztikailag nem szignifikánssá válik.

A jutalmazás kapcsán elvégzett regresszió-elemzés eredményeként a kialakult modell a variancia 11%-át magyarázta. Két változó bizonyult befolyásoló tényezőnek: a fogvatartás típusa ($\beta=0,286$, $t=4,279$, $p<0,001$) és a befejezett iskolai osztályok száma ($\beta=0,185$, $t=2,768$, $p=0,006$). A jogerős státus és a magasabb iskolázottság kedvezett a kezdeti időszakban a jutalmazásnak.

A kapcsolattartók számát a negyedik hónapban meghatározza a fogvatartás típusa, a gyerekek száma, és hogy családjában van-e büntetett előéletű személy (10. táblázat). Azok alakították ki sikeresebben a családtagokkal való kapcsolattartást, akik jogerős büntetésüket töltötték, több gyerekük volt és volt büntetett előéletű családtagjuk. A modell a variancia 25,1%-át magyarázta. Könnyebb jogerős elítélteként családtagokat és ismerősöket kapcsolattartóként regisztrálni, ami a statisztikai elemzésben is kiemelkedett. A gyerekek száma feltehetően a szociális háló erősebb jelenlétét jelezte. A büntetett előéletű családtag véleményem szerint azért magyarázta a kapcsolattartók számát, mert a családok korábban már tapasztalatot szereztek a börtönben lévő családtaggal való kapcsolattartásban, így rutinosabban reagáltak a börtönbekerüléssel járó adminisztrációra és egyéb feladatokra.

10. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: kapcsolattartók száma

	β	t	p
Fogvatartás típusa	0,307	4,658	0,000
Gyerekek száma	0,175	2,685	0,008
Büntetett előéletű családtag	0,158	2,438	0,016

Azok esetében, akiket legalább egyszer meglátogattak az első 4 hónapban (215 fő), a látogatást magyarázta a fogvatartás típusa és az ártatlanság hite; a modell a variancia 11,9%-át fedte le (11. táblázat). Több látogató érkezett a jogerős és az önmagát ártatlannak tartó fogvatartottakhoz. A jogerős elítéltek feltehetően a gördülékenyebben kialakuló kapcsolattartás miatt hamarabb és több látogatót tudtak fogadni. Az ártatlanság csupán spekulációra ad lehetőséget; elképzelhető, hogy az ártatlanság hangsúlyozása a családtagokban is erősebb sajnálatot és odafordulást váltott ki.

11. táblázat. Lineáris regresszió elemzés, függő változó: látogatók száma

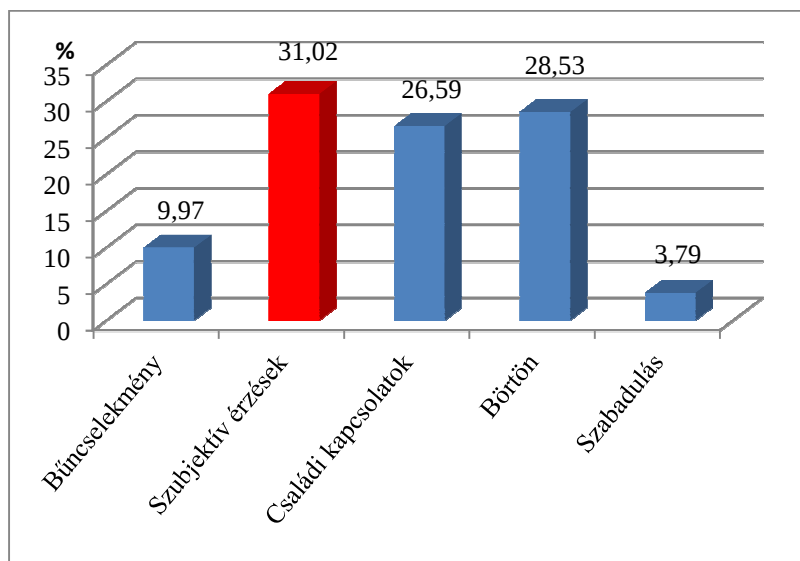
	β	t	p
Fogvatartás típusa	0,305	2,942	0,004
Ártatlanság	0,252	2,427	0,017

(20) A börtönbe kerülés egzisztenciális határhelyzetként való megjelenése a bekerülésre vonatkozó visszaemlékezésekben

A beszámolókból feltárt tartalmak közül a szubjektív érzések az összes válasz 31,02%-át tették ki (4. ábra). Ebben a kategóriában jelentek meg azok a tartalmak, amelyek a személyiség megváltozásával, a múlt tanulságainak levonásával, az élet nagy kérdéseinek átgondolásával, illetve a határhelyzetek megtapasztalásával kapcsolatosak. Összességében véve ezek tekinthetők az egzisztenciális tematika hordozóinak. Legkevesebbet a szabadulásra és bűncselekményükre gondoltak a

fogvatartottak, míg a családi kapcsolatok rendezése és a börtönkörnyezet kiismerése egyaránt nagy mértékben lefoglalta figyelmüket.

4. ábra. Az egyes tartalmi körök százalékos említési aránya az összes válaszon belül

(21) A börtönbe kerülés óta eltelt idő mentén megmutatkozó különbségek a visszaemlékezésekben megmutatkozó egzisztenciális témákban

A bekerülésük óta eltelt idő kapcsán egyetlen szignifikáns különbség adódott az egyes tartalmak megjelenésében. A 6 hónapnál nem régebben bekerültek többször számoltak be arról, hogy a börtön ráébresztette őket korábbi hibáikra ($\chi^2=4,283$, $p=0,038$).

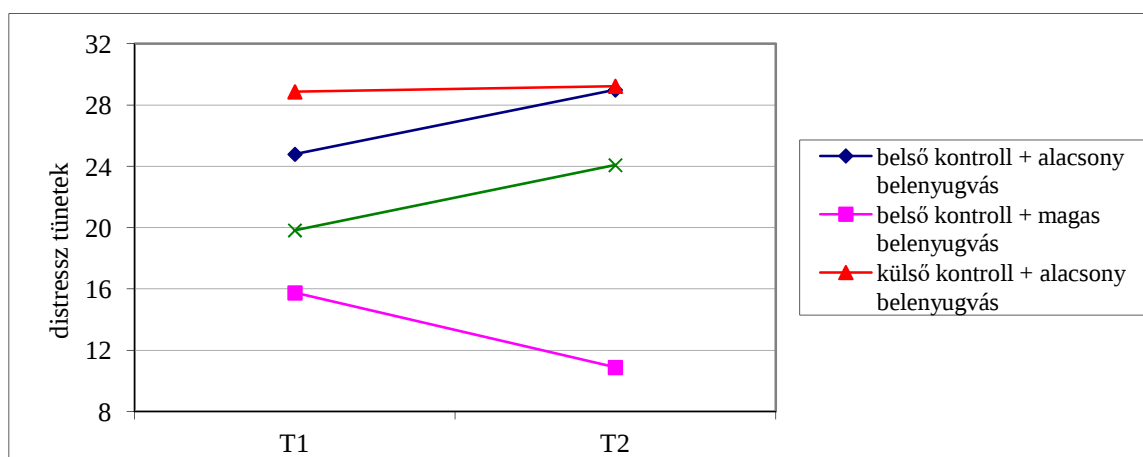
További eredmények

Bár nem képezte vizsgálat tárgyát, fontos felismerések születtek a belenyugvás megküzdési módja, az elsőbűntényes kategória, az ártatlanság hite és az előzetes letartóztatás kapcsán.

Érdekes eredménynek tartottam a 3. vizsgálatban, hogy míg a **belenyugvás** megküzdési módja a külső kontrollhoz kapcsolódott, 4 hónap elteltével mégis a sikeresebb pszichés adaptációt jelezte **(11)**. A belenyugvás megküzdési módjának szerepét ezért alaposabb elemzésnek vettem alá, hiszen szokatlan eredmény, hogy egy közvetlenül nem adaptív megküzdési mód kedvezően befolyásolja a pszichés közérzetet. Az adatok utólagos elemzésére többszemponatos variancia-analízist alkalmaztam, melynek függő változója a második időpontban mért tünetpontszám, független tényezői a T2 börtönbeli külső kontroll és a T1 belenyugvási hajlam voltak. A modell a független változók főhatását támasztotta alá (külső kontroll főhatás $F=4,567$, $p=0,014$; belenyugvás főhatás $F=9,591$, $p=0,001$), és az interakció is elérte a statisztikai szignifikancia szintjét ($F=4,534$, $p=0,012$). Így tehát elmondható, hogy a bekerülést követő 4. hónapban mutatott pszichés közérzet a börtönbeli kontroll-érzés és a kezdeti belenyugvási hajlam függvénye. Belső kontrollos beállítódás mellett a magas belenyugvás megvédte a fogvatartottakat a stressz-tünetek emelkedésétől.

A modell hatástényezőit az 5. ábra és a 12. táblázat mutatja be. A helyzetbe könnyen belenyugvó fogvatartottak magasabb tünetpontszámot produkáltak, mint belenyugodni képtelen társaik. A belső kontrollos belenyugvó csoportnak – egyedülként az összes közül – az első 4 hónapban csökkentek a stressz-tüneteik (az emelkedés és csökkenés értékei egyik esetben sem érik el a statisztikai szignifikancia szintjét). Az eredmények alapján elmondható, hogy a Megküzdési Mód Preferencia Kérdőív belenyugvás alskálája az aktív elfogadás konstruktumát ragadja meg, ezáltal a megküzdés előremutató, adaptív formájának felmérését teszi lehetővé (vö. Nakamura, Orth, 2005).

5. ábra. és 12. táblázat A külső kontroll és a belenyugvás hatása a tünetpontszámra az első (T1) és második (T2) adatfelvételkor

		Tünetpontszám (T1)	Tünetpontszám (T2)
Belső kontroll (T2)	Alacsony belenyugvás	24,80	29,00
	Magas belenyugvás	15,75	10,88
Külső kontroll (T2)	Alacsony belenyugvás	28,88	29,24
	Magas belenyugvás	19,83	24,09

Az 1. vizsgálat eredményei alapján azok a fogvatartottak, **akiknek a családjában nincs büntetett előéletű személy, hajlamosabbak az önbüntetésre, a büntudat- és szégyenérzetre is.** Az elsőbüntényes fogvatartottakra ez a tendencia nem volt jellemző. Az 5. vizsgálatban a büntetett előélet nem eredményezett különbséget a bűncselekményhez fűződő érzelmekben, ugyanakkor a büntetlen családokból érkező fogvatartottak erősebb büntudatot és szégyent élnek meg, amikor bűncselekményükre gondolnak. Ez alapján elmondható, hogy nem csak a fogvatartott szempontjából létezik „elsőbüntényes” vagy „visszaeső” státusz, hanem maga a család is lehet „elsőbüntényes”. Sőt, úgy tűnik, a nem bűnöző család képes csak képviselni a proszociális értékrendbe való ütközés keltette negatív viszonyulást. Ennek alapján elmondható, hogy pszichológiai értelemben akkor számít egy elkövető „elsőbüntényesnek”, ha közvetlen szocializációs környezetéből ő az első, aki ellen komolyabb büntetőeljárás folyik. Ezzel együtt azt a következtetést is le lehet vonni, hogy az első börtönbüntetését töltő fogvatartott valójában már túl van az első (vagy első néhány) bűncselekményén, s börtönbe csak a sokadik eset után kerül, amikor a bűncselekmény elkövetése már nem okoz morális dilemmát számára.

Az **ártatlanság** kérdésköre szintén érdekes eredményt hozott az 1. vizsgálatban: az „ártatlanság” nem tisztán a bűncselekmény megítélésére vonatkozó kategória, hanem pszichológiai tartalommal bíró szubjektív jellemző, ugyanis csak abban a személyben erősödik fel a büntudat és szégyen érzése, aki felhagy saját ártatlanságának hangoztatásával, vagyis felvállalja az általa elkövetett tetteket. Az ártatlansághoz való ragaszkodás megküzdésként is funkcionálhat, mivel a feszültség kontroll magasabb szintje társult hozzá. Az 5. vizsgálatban az önmagukat ártatlannak tartó fogvatartottakat kevésbé érintette a büntudat és a szégyen érzése is. A büntudat mértékét a regressziós elemzésben a szégyen varianciáján túl az ártatlanság érzete és a maladaptív megküzdés magyarázta.

Az eredményekkel egybevégt a 4. vizsgálat megfigyelése, mely szerint **mind a szégyen és büntudat érzelme, mind a morális attitűdök kapcsán a nem jogerős ítélettel rendelkező előzetes fogvatartottak mutatták a legalacsonyabb értékeket.** Elképzelhető, hogy a nem jogerős ítélet olyan ambivalenciát eredményez, amelynek következtében a proszociális értékek erőteljes távolítása következik be. Az elsőfokú ítélet nem más, mint bírói döntés a bűnösségről, ezzel egyidőben azonban a fogvatartottnak jogában áll fellebbezni, s továbbra is ártatlansága mellett érvelni egy másik bíróság előtt. A nem jogerős ítélet egyrészt szembesíti az egyént bűnösségével, másrészt azonban rákényszeríti, hogy továbbra is ártatlanságáért harcoljon. A büntető-eljárás paradox helyzet elé állítja a vádlottat, ezáltal előfordulhat, hogy a nem jogerős ítélet kihirdetéséig a fogvatartottak mentális kapacitása oly mértékben leterheltté válik, hogy erőteljesen hátrítani kezdik a morális és erkölcsi elveket, valamint a bűncselekményhez tartozó érzelmi tartalmakat.

A jogerős elítéltek az előzetesekhez viszonyítva erősebb bűncselekményre irányuló büntudattal jellemezhetők, függetlenül attól, hogy mennyi ideje vannak aktuálisan börtönben. Ténylegesen tehát csak akkor érzik magukat bűnösnek az elkövetők, ha a bíróság is ezt kétségbe vonhatatlanul állítja róluk, s legkevésbé érzik magukat annak, ha még van lehetőségük fellebbezni. Az élete során börtönben töltött idő fordított összefüggésben áll az általános büntudattal, ami alapján feltételezhető, hogy a sokszori visszaesés érzéketlenné tesz a büntudat érzelmére, vagyis egyre kevésbé alakul ki büntudat a sorozatos büntetés következtében.

Következtetések

A börtönökben dolgozó pszichológusok munkája nagyobb részben a fogvatartottak prizonális problémáinak megoldására irányul, s ritkán valósul meg a reszocializációt elősegítő tevékenység, annak ellenére, hogy a törvény ezt jelöli meg elsődleges feladatul (Szabó, 2012). A börtönre való felkészítésben hangsúlyos a bekerüléskor jellemző rizikótényezők megismerése, a szabadulásra való felkészítésben azonban ezek mellett nagy figyelmet kellene szentelni a személyes erősségek feltérképezésére és az esetleges hiányosságok kijavítására. Nagy változást hozna a büntetés-végrehajtási szervezetek életében, ha tevékenységük fő céljának az elkövetők visszailleszkedésének segítését tűznék ki.

A pozitív pszichológia a személyes erőforrások fókuszba állításával a gyógyítás számos területén szemléletváltozást ért el, s a disszertációban bemutatott vizsgálati eredmények is megerősítik, hogy van létjogosultsága a fogvatartottakkal való munkában is. A fogvatartottak börtönbeli pszichés egyensúlyát nem csupán az határozza meg, hogy szocializációjuk során milyen sérülékenységi tényezők alakultak ki náluk (*import modell*), illetve hogy a börtönben milyen deprivációkat éltek meg (*deprivációs modell*), hanem az is, hogy miként küzdenek meg a börtön által jelentett kihívásokkal, hogyan tartják meg önbizalmukat, és hogyan védik meg identitásukat és családi kapcsolataikat a fokozott nyomás ellenére.

A börtönadaptáció személyiségpszichológiai vizsgálata, illetve az előzetes letartóztatottak hangsúlyos bevonása a tudományos kutatásba új elemként jelenik meg a hazai kriminálpszichológiában. Bár az empirikus vizsgálatok több módszertani korláttal bírnak (kis elemszám, kizárólag férfiakból álló minta, olvasás-írási készséget és önreflexiót igénylő önkitöltős tesztek), összességében képesek voltak választ adni a vizsgált kérdésekre, s további vizsgálatok kiindulópontjaként lehet rájuk támaszkodni.

Irodalomjegyzék²

2012. évi C törvény a Büntető törvénykönyvről (Btk.)³

2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról (Be.)

Aszmann A. (szerk.) (2003): *Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása. Egészségügyi Világszervezet nemzetközi kutatásának keretében végzett magyar vizsgálat "Nemzeti Jelentés" 2002.* Országos Gyermkegészségügyi Intézet, Budapest

Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.

Beevers, C.G., Strong, D.R., Meyer, B., Pilkonis, P.A., Miller, I.W. (2007): Efficiently assessing negative cognition in depression: an item response theory analysis of the Dysfunctional Attitude Scale. *Psychological Assessment*, 19, 199-209.

Boros J., Csetneky L. (2002): *Börtönpszichológia.* Rejtjel Kiadó, Budapest

Brown, S.L., Ireland, C.A. (2006): Coping style and distress in newly incarcerated male adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 38, 656-661.

Cechaviciute, I., Kenny, D.T. (2007): The relationship between neutralizations and perceived delinquent labeling on criminal history in young offenders serving community orders. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 816-829.

Dhami, M.K., Ayton, P., Loewenstein, G. (2007): Adaptation to imprisonment: Indigenous or imported? *Criminal Justice and Behavior*, 34, 1085-1100.

Edwards, W.T., Potter, R.H. (2004): Psychological distress, prisoner characteristics, and system experience in a prison population. *Journal of Correctional Health Care*, 10, 129-149.

Frankl, V. (1997): *Orvosi lélekgondozás. A logoterápia és az egzisztencia-analízis alapjai.* UR Kiadó, Budapest

Graham, J., Haidt, J., Nosek, B.A. (2009): Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 1029-1046.

Griffith, J.E., Pennington-Averett, A., Bryan, I. (1981): Women prisoners' multidimensional locus of control. *Criminal Justice and Behavior*, 8, 375-389.

Groh, T.R., Goldenberg, E.E. (1976): Locus of control within subgroups in a correctional population. *Criminal Justice and Behavior*, 3, 169-178.

² A téziszüzetben hivatkozott irodalmak jegyzéke, amely nem egyezik a doktori disszertáció teljes irodalomjegyzékével

³ A vizsgálatok lefolytatása idején, régebbi Btk. volt hatályban: 1978. évi IV. törvény a büntető törvénykönyvről.

- Ireland, J.L., Boustead, R., Ireland, C.A. (2005): Coping style and psychological health among adolescent prisoners: a study of young and juvenile offenders. *Journal of Adolescence*, 28, 411-423.
- Kovács Zs., Kun B., Griffiths, M.D., Demetrovics Zs. (2019a): A longitudinal study of male prisoners on the role of offence-related moral emotions and coping during initial incarceration, and implications for prison psychiatrists. *Psychiatry Research*, 273, 240-246.
- Lazarus, R.S., Folkman, S. (1984): *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company, New York.
- MacKenzie, D.L., Goodstein, L.I., Blouin, D.C. (1987): Personal control and prisoner adjustment: An empirical test of a proposed model. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 24, 49-68.
- Mohino, S., Kirchner, T., Forns, M. (2004). Coping strategies in young male prisoners. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 41-49.
- Nakamura, Y.M., Orth, U. (2005): Acceptance as a coping reaction: adaptive or not? *Swiss Journal of Psychology*, 64, 281-292.
- Negy, C., Woods, D.J., Carlson, R. (1997): The relationship between female inmates' coping and adjustment in a minimum-security prison. *Criminal Justice and Behavior*, 24, 224-233.
- Oláh A. (2005): *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény. Belső világunk megismerésének módszerei*. Trefort Kiadó, Budapest.
- Paulhus, D.L. (1983): Sphere specific measures of perceived control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 1253-1265.
- Perczel Forintos D., Kiss Zs., Ajtay Gy. (2005): *Kérdőívek, becslőskálák a klinikai pszichológiában*. Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet, Budapest
- Pugh, D.N. (1993): The effects of problem-solving ability and locus of control on prisoner adjustment. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 37, 163-176.
- Pugh, D.N. (1994): Revision and further assessments of the prison locus of control scale. *Psychological Reports*, 74, 979-986.
- Reitzel, L.R., Harju, B.L. (2000): Influence of locus of control and custody level on intake and prison-adjustment depression. *Criminal Justice and Behavior*, 27, 625-644.
- Robinson, J.P., Shaver, P.R., Wrightsman, L.S. (ed.) (1991): *Measures of Personality and Social Psychological Attitudes*. Elsevier, Academic Press, London.
- Rosenberg, M. (1965): *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Szabó J. (2012): A bűnismétlés megelőzését célzó rehabilitációs programok tapasztalatai: mi működik és mi nem. *Alkalmazott pszichológia*, 2012/3. 49-60.

- Szondy M., Dienes E., Kovács K. (2005): A diszpozicionális és a szituációs optimizmus hatása börtönkörnyezetben. *Alkalmazott Pszichológia*, 7 (3), 125-138.
- Tangney, J. P. (1990). Assessing individual differences in proneness to shame and guilt: development of the self-conscious affect and attribution inventory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 102–111.
- Tangney, J.P., Stuewig, J., Mashek, D., Hastings, M. (2011): Assessing jail inmates' proneness to shame and guilt: Feeling bad about the behavior or the self? *Criminal Justice and Behavior*, 38, 710-734.
- Van Harreveld, F., Van der Pligt, J., Claassen, L., Van Dijk, W.W. (2007): Inmate emotion coping and psychological and physical well-being: the use of crying over spilled milk. *Criminal Justice and Behavior*, 34, 697-708.
- Wright, K., Gudjonsson, G.H. (2007): The development of a scale for measuring offence-related feelings of shame and guilt. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 18, 307-316.
- Yalom, I.D. (2006): *Egzisztenciális pszichoterápia*. Animula Kiadó, Budapest.
- Zamble, E., Porporino, F.J. (1988): *Coping, behavior and adaptation in prison inmates*. Springer-Verlag, New York.
- Zamble, E., Porporino, F.J. (1990): Coping, imprisonment, and rehabilitation: some data and their implications. *Criminal Justice and Behavior*, 17, 53-70.

Publikációs jegyzék

Cikkek, tanulmányok

- Kovács Zs., Kun B., Griffiths, M.D., Demetrovics Zs. (2019): A longitudinal study of male prisoners on the role of offence-related moral emotions and coping during initial incarceration, and implications for prison psychiatrists. *Psychiatry Research*, 273, 240-246.
- Kovács Zs., Boros J., Patyi D., Szucsáki M. (2019b): A bűnözői életnarratíva konstrukciói és kapcsolatuk az érzelmekkel. *Magyar Pszichológiai Szemle*, megjelenés alatt.
- Boros J., Kovács Zs., Patyi D., Szucsáki M., Kovács K. (2017). Bűnözői típusok azonosítása a bűncselekmény-narratívumokban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 72, 325-343.
- Kovács Zs. (2014): A visszaesés megelőzésével kapcsolatos kihívások az igazságszolgáltatási rendszerben. *Börtönügyi Szemle*, 33, 61-75.
- Kovács Zs. (2014): Irodalomterápia a börtönben. *Könyvtári figyelő*, 60, 312-316.
- Kovács Zs. (2011): Egzisztenciális szemléletű irodalomterápia fogvatartottakkal. Megjelent a *Magyar Irodalomterápiás Társaság* internetes oldalán, www.irodalomterapia.hu
- Kovács Zs. (2011): Megküzdés a börtönbe kerüléssel – a börtönadaptáció longitudinális vizsgálata. *Pszichológia*, 31, 381-395.
- Kovács Zs. (2011): A kontroll, a stresszel való megküzdés és a pszichés közérzet alakulása a börtönbe kerülést követően. *Börtönügyi Szemle*, 30, 39-50.
- Kovács Zs. (2013): A bűncselekmény miatt érzett büntudat és szégyen vizsgálata fogvatartottak körében. *Börtönügyi Szemle*, 32, 75-80.
- Kovács Zs. (2010): A külső-belső kontrollosság szerepe a börtönadaptációban. *Börtönügyi Szemle*, 29, 69-78.
- Nagy H., Czigler B., Kovács Zs., Gaál Zs.A., Boha R., Molnár M. (2010): Spektrális EEG mutatók és személyiségjellemzők korrelációs elemzése. *Pszichológia*, 30, 17-30.

Konferencia- és egyéb előadások

- Kovács Zs. (2017): A logoterápia egyéni és csoportos alkalmazási lehetőségei fogvatartottakkal. Előadás az *Értelemkeresés és nevelés. Viktor Frankl logoterápiájának alkalmazása az oktatásban, nevelésben* c. konferencián, 2017. április 22.
- Boros J., Kovács Zs., Patyi D. (2015): Crime Narratives in Hungarian Criminals. Előadás a *14th European Congress of Psychology* konferencián, 2015. július 10.

- Kovács Zs. (2015): A bűnözői típusok pszichológiai profilja. Előadás a *Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlésén*, 2015. május 29.
- Kovács Zs. (2014): A kassai börtönlátogatás tapasztalatainak ismertetése. *Előadás a büntetés-végrehajtási pszichológusok továbbképzésén*, 2014. november 4.
- Kovács Zs. (2014): Szakirodalmi ellátottság, publikációk, honlapok a biblioterápiához. *Előadás a „Segített a könyv, a mese” c. biblioterápiás konferencián*, 2014. május 16.
- Kovács Zs. (2014): A büntetés-végrehajtási intézetben végzett pszichológusi tevékenység bemutatása. *Előadás a TÁMOP 5.6.3-12/1/2012-0001 Területi műhelymunkán*, 2014. május 15.
- Kovács Zs. (2013): Az egzisztenciális pszichoterápia elemeinek alkalmazási lehetőségei a börtönpszichológusi munkában. Előadás a *Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlésén*, 2013. június 6.
- Kovács Zs. (2012): Bűn, büntetés, bűnhődés a börtönben. A bűncselekménnyel kapcsolatos bűntudat és szégyen pszichológiai jellegzetességei. Előadás a *Tudományos kutatások és gyakorlati alkalmazásuk a büntetés-végrehajtásban* konferencián, 2012. november 15.
- Kovács Zs. (2012): Újonnan befogadásra kerülő fogvatartottak megküzdésének vizsgálata. Előadás a *Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlésén*, 2012. június 1.
- Kovács Zs., Barta Zs. (2010): József Attila művek az irodalomterápiában. Előadás az *Áramlásban III. művészetterápiás konferencián*, 2010. november 6.
- Kovács Zs. (2010): Irodalomterápiás tapasztalatok a Veszprémi Börtönben. Előadás a VI. *SIPE Colloquium-on*, 2010. szeptember 3.
- Kovács Zs. (2010): A börtönspecifikus kontroll-érzés szerepe a börtönadaptációban. Előadás a *Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlésén*, 2010. május 29.